

Анотація. *Написане А. М. Ремізовим справляє враження «сну наяву»; фізіологічний корінь цього – сильна короткозорість, але на основі ситуації виникає містичне «перетворення речей» і витіснення «реальності» спіритуалізмом.*

Ключові слова: *дім, реальність, міфотворчість, спіритуалізм.*

Summary. *Works written by A. M. Remizov give the impression of «dream in reality»; the physiological root of this is a strong short-sightedness, but on the basis of the situation a mystical «transformation of things» is formed and the displacement of «reality» by spiritualism arise. So, no matter how much A. Remizov had to change the perishable earthly dwelling, his real home was and forever remained the reality, transposed into the word (partly into music – however, this is already a separate subject of research). The literary word dominated all the same – it was in him for the blind boy that he dissolved, hesitating, and vaguely revealing his true essence, the material world. Two sources and two components are clearly visible here: the Old Russian spiritualized literature and paganism of the literary fairy tale of the Romantic era in genesis. But one cannot ignore the third, very strong factor, the influence of the works by N. Gogol, who tried to put into word a painful dialogue, which reflected the struggle of pagan and Christian consciousness on his pages.*

Key words: *house, reality, myth-making, spiritualism.*

Отримано: 11 липня 2017 р.

УДК 821.161.1/.2–34–054.72

І. Р. Жиленко

А. ЧЕКМАНОВСЬКИЙ І Р. ГУЛЬ: «ВТРАЧЕНЕ ПОКОЛІННЯ» У ГОРНИЛІ ВІЙНИ

Літературознавці Росії та України, починаючи від періоду у перебудови, активно включилися у процес дослідження спадщини письменників-емігрантів. Особливу цікавість викликає творчість маловідомих авторів, серед яких – російський письменник Р. Гуль (1896–1986) та український автор А. Чекмановський (1890–1945). З'явилися деякі дослідження: О. Померанцева, О. Скарлигіна, О. Коростельов, П. Горелов, М. Савінова, О. Жуков та інші вивчали твори Р. Гуля; Г. Дем'янчук, І. Пащук, Н. Радіонова, І. Жиленко – оповідання А. Чекмановського. Досліджень у галузі порівняльного літературознавства ми не виявили, тому і вважаємо цю розвідку *актуальною*.

Нашу увагу привернули ті твори названих авторів, у яких змальовуються громадянська війна на Дону та визвольні змагання в Україні: книга Р. Гуля «Ледяной поход (С Корниловым)» (1921) і оповідання А. Чекмановського «Крути» зі збірки «Віки пливають над Києвом» (1938), яка об'єднала вісім оповідань із історії України. Різні за жанрами, обсягом і роком написання, твори мають спільні стилеві домінанти, а також тяжіють до основних прийомів т. зв. «хемінгуєєвського типу», що використовувала європейська література початку ХХ ст., відтак *мета* роботи – провести типологічний аналіз малої прози Р. Гуля й А. Чекмановського й виявити спільні та відмінні риси в їх зображенні людини.

Підставою для порівняння є також схожі особливості життя та творчості письменників. Майже ровесники, Антін Чекмановський (псевдонім Антона Нивинського) народився на Волині, Роман Гуль – у Пензі, хоча деякі джерела вказують на Київ (про це пише й літературознавець В. Крейн). Обидва отримали гарну освіту, брали участь у боях Першої світової війни. Чекмановський пізнав Московщину, побував зі своєю частиною у Тамбові, під Мінськом отримав контузію. Гуль восени 1918 року приїхав до Києва, був мобілізований у «російську армію» гетьмана Скоропадського. Після захоплення міста Петлюрою потрапив у полон і на початку 1919 року вивезений до Німеччини. Початок літературної творчості обох прийшовся на 1920-ті роки. Головним завданням для письменників у еміграції стало збереження національної культурної спадщини. Чекмановський став одним із найактивніших організаторів рівненської «Просвіти», публікувався в численних виданнях Варшави та Праги. Перебуваючи у різних країнах (Німеччина, Франція, США), Гуль займався журналістсько-письменницькою роботою. Протягом багатьох років був редактором «Нового журналу» (Нью-Йорк) і найпомітнішою фігурою російського зарубіжжя. «Ледяной поход (С Корниловым)» є першою книгою про громадянську війну взагалі [4, 265]. Пізніше про свій задум Гуль свідчив: «Мысль – записать все, что я пережил, что видел в гражданской войне, – засела во мне. Но если писать, – думал я, – писать надо совершенно правдиво-оголенно.

Где геройство – пусть геройство <...> На моих глазах мои же товарищи и совершали геройства и умирали геройски. А там, где зверство, – пусть будет зверство, где доблесть – пусть доблесть, а где грабеж – пусть грабеж» [1, 177]. В основу книги автор поклав власні спогади про участь у 1-му Кубанському поході. Складається вона з трьох частин, кожна з яких містить невеликі за розміром нариси, написані телеграфним стилем, «що характеризується стислістю викладу при відтворенні динаміки розгортання подій, драматизму конфліктів та переживань персонажів» [6, 470]. Гуль використовує короткі односкладні, непоширені, окличні й питальні речення, пише точно, лаконічно.

І Гуль, і Чекмановський дають уявлення про складні часи на території Дону й України. Важливе місце у творах малої прози письменників займають батальні сцени й підготовка до них (під містечком Лежанка у нарисах Гуля, оборона від більшовиків під Крутами в оповіданні Чекмановського). Скрізь видно наслідки війни: окопи, зброя, полонені, пограбування, розстріли невинних, підлітків, пусті хати. «Вот она, подлинная гражданская война», – сумно говорить герой після швидкої розправи над полоненими [2, 65]. Продавець у лавці, відповідаючи на запитання героя, навіть їх зустріли вогнем, розповідає, аналізуючи ситуацію, й водночас задає риторичне запитання: «Что народу-то, народу побили... невинных-то сколько... А из-за чего все?» [2, 71]. І справді, вулиці були усіяні убитими людьми, які лежали у різних позах. Така апокаліптична картина викликає жах, але автор, використовуючи принцип «айсбергу», який пізніше започаткував Хемінгуей («Величавость движения айсберга в том, что он только на одну восьмую возвышается над поверхностью воды» [7]), сухо констатує: «Вечером, в присутствии Корнилова, Алексева и других генералов хоронили наших, убитых в бою. Их было трое. Семнадцать было ранено. В Лежанке было 507 трупов» [2, 72].

Звернемося до розділів «Ледяного похода» і порівняємо їх із подіями, зображеними у «Крутах», в основу яких лягли також реальні події. «Була осінь 1917 року» – пише на початку твору Гуль [2, 7], а Чекмановський свідчить: «Настав день 29 січня» [8, 128]. В обох творах подано інформацію про усі важливі події тих часів: з одного боку, Перша світова війна і Жовтнева революція, про які лише згадується, а з іншого – громадянська війна і визвольні змагання. Так, наратор книги Гуля пише: «Я видел, что у прекрасной женщины Революции под красной шляпой, вместо лица, – рыло свиньи» [2, 10]. Про важкі часи Першої світової в обох творах лише вказується кількість років сидіння в окопах: «...не навоевался, что ль я за четыре года?»; «Три года в аюпах за каво страждал? [авторський правопис збережено] [2, 146; 8, 118].

Обидва письменника показують людей перш за все як натовп. У суспільстві – напруження, викликане Жовтневим переворотом і приходом до влади більшовиків, що позначене у творах антибільшовицьким дискурсом. Відбуваються численні мітинги, звучать промови, триває агітація, сварки, бійки, люди розгублені, збентежені, навколо майорять написи на прапорах. «Около старенькой церкви митинги толп вооруженных людей в старых шинелях. Злобные речи, почти без смысла. Знамена с надписями: «Мир без аннексий и контрибуций», «Долой войну», «Смерть буржуазии»... Речи, полные злобы и ожесточения, рев толпы...», – пише Гуль. Доповнює таку картину Чекмановський: «Печерськ <...> кишив народом. Були це переважно солдатські шинелі»; «Чимсь прикрим, зловіщим віяло від цих розгублених людей <...> Бродили юрбами». Типового московського агітатора, який з'являвся скрізь, де тільки збиралися люди, показує автор очима головного героя, студента Гнатка Віхтановського: «Жовтий півкожушок, запхані в кишені на грудях руки, озлоблене, перекошене обличчя» [2, 7; 8, 117].

Чекмановський і Гуль звертають увагу й на зображення видатної особистості, що цілком відповідає ніцшеанській моделі Надлюдина. У нарисах російського письменника яскраві особистості – це генерали Денікін, Алексеев, Каледін, Кутепов та інші, згадується й Степан Разін, але Надлюдиною в нього виступає Корнілов, якого люблять солдати. Нараторові здається, що від Новочеркаська «тронеться волна національного відродження» на чолі з національним героєм Лавром Корніловим, який «спаял всех огнем любви к нации» і врятував батьківщину. Солдати складають про нього пісні: «Так за Корнилова! За веру! Мы грянем громкое ура!». Навіть у змалюванні портрету генерала увага акцентується на його впевнених рухах, простоті, щирості. «В Корнилове было «героическое». Это чувствовали все и потому шли за ним слепо, в огонь и в воду», – підсумовує оповідач [2, 10, 13, 14, 29, 37]. Певною мірою генерал наділений лицарсько-романтичними рисами: «на мизинце – массивное, дорогое кольцо с вензелем», він «уверенно и красиво сидит в седле» [2, 35, 58], що не заважає, навпаки – додає колориту. Романтичні елементи використовує й Чекмановський, у якого мотив коштовної перлини, що символізує національну самобутність і нездоланну силу народу [3, 68], проходить наскрізно в усіх оповіданнях збірки. У матері головного героя зберігається половина від персня Гонти. Напередодні виступу проти більшовиків герої побачили символічну фігуру святої Софії в золотавих шатах і зрозуміли, що цю коштовність треба відновити, бо вона – ніби символ відновлення самої України у діалозі поколінь [8, 125]. Ви-

датна особистість в оповіданні лише згадується, причому як у негативній конотації – Катерина, Петро І, які своєю діяльністю заподіяли чимало шкоди Україні, – так і з великою пошаною: про народних героїв, що здобували честь батьківщині – Орлик, Полуботок, Гонта.

Для кожного з персонажів велике значення в житті має мати, поруч із якою вони щасливі. «Маю тебе одного й одного віддам», – такими словами проводить Гнатка мати на фронт. «Мама готова жити моею болью», – говорить ліричний герой нарисів [8, 120; 2, 11]. Мати у творах – мудра і сильна жінка, яка благословляє синів на боротьбу. Образ матері є символом самої батьківщини.

Головна увага письменників зосереджена на образах військової людини. У «Крутах» це – студенти, гімназисти, підлітки, майже діти, які звідусіль зійшлися, навіть втекли з дому, щоб у складі студентського куреня захищати національні інтереси України: «Вестибюль та коридори були забиті шкільною молоддю, студентами, учнями вищих клас гімназій». «Господи, що я робитиму з тією діворою?», – задає собі питання сотник [8, 110]. Нашвидку проходять підлітки підготовку в Костянтинівській військовій школі. Деякі з них настільки малі й слабкі, що їм навіть не вистачає сили тримати зброю, але ніщо не може зупинити юнацького запалу. Однак, як показує автор, лише свідомістю, завзяттям і запалом не можна здолати ворога. В окопі Гнатко думає: «От-тут-то, в цьому болоті ми творимо нове життя, будемо нові національні вартості» [8, 129]. А дві тисячі юнаків були кинуті проти сильного ворога – більшовиків – майже без зброї. Ще до виступу новобранців русявий студент схвильовано розповідав Гнаткові про три частини юнаків, що повернулися з поля бою і скаржилися, що їм «бракує військового приладдя, нема куль до рушниць, кріси без замків, нема ручних гранат» у той час, як досвідчена армія у Києві – «двадцять тисяч вояків і старшин» нічого не роблять, тримають нейтралітет, герой погодився, що це – «трагедія» для України [8, 115–116]. Коли ж на полі бою не знайшов у кишені набоїв, їх взагалі не виявилось, був у розпачі. Поруч лунало «Слава Україні!», на цей клич «підвелися з інших ям інші хлопці» й кинулися назустріч «тій чорно-сірій хвилі», «всадив штих у щось м'яке», та раптом почув у спині проникливий біль» [8, 131–132]. Вважаємо, що сторінки оповідання Чекмановського – гідне продовження теми «втраченого покоління» у світовій літературі, започаткованої західноєвропейськими письменниками, які особисто пережили трагедію Першої світової війни й підтримували антивоєнні настрої [5, 205]. Пацифістські мотиви присутні як у Чекмановського («Я з українського куреня і всякого ворога вмю шанувати. А він мені простягає руку – все ми браття» [8, 126]), так і у Гуля, який вважав, що громадяни однієї країни не повинні вбивати одне одного. «...у мене нет к ним ненависти или мести, мне их только жаль. Они полужвери, они не ведают, что творят» – пише він у листі додому про більшовиків [2, 8].

Мотиви «втраченого покоління» знаходимо на сторінках книги й російського автора. І тут молодь («преобладает молодежь – военные» [2, 15]) замість того, щоб навчатися, мати життя, сповнене яскравих поривів і надій, змушена воювати за «Учредительное собрание», як і герої українського письменника відстоюють Центральну Раду та вільну Україну. Персонажі твору Чекмановського, дізнавшись про наступ Муравйова, хвилюються: «Чи зможемо прогнати москалів?». Інші згадують минулі часи, коли на Україну насували орди Батия, половців, хазарів, печенігів, зустрічали Трубецьких, Меншикових, із сумом говорять: «Азіят залишається азіятом, які б гасла не вигукував» [8, 105–106]. Головний герой нарисів Гуля пише про хвилювання у Ростові: «Настроение тяжелое, почти безнадежное: город обложен, мы захвачены врасплох, куда мы идем? И сможем ли вырваться из города?». В іншому місці він говорить про поранення в ногу під час атаки, а поруч з ним «лежит кадет лет шестнадцати. У него разбита ключица, он тихо зовет доктора, сестру, но его никто не слышит за общим стоном» [2, 49, 96]. Як у творі Гуля армія нечисленна («в сто человек сформировался отряд полковника С.»; «Мы – горсточка» [2, 19, 43]), так і в Чекмановського – лише про дві тисячі юнаків згадується, що нараховує союз середньошкільників та студентів. На противагу їм називаються двадцять тисяч вояків і старшин, які знаходяться в Києві [8, 115]. Говорячи про чисельність військових, їхню підготовку, ставлення командування до них, автори аналізують причини поразок та вкладають у уста своїх героїв власні роздуми. Так, ліричний герой нарисів недовго сумнівався, отримавши листа від командування з проханням повертатися до полку: «Я верю в правду дела! Я верю Корнилову!» [2, 10]. Гнатко говорить своїй коханій у Крутах: «Хто знає, може саме нам, молодим, судилося довершувати те, чого не можуть зробити ті, що взялися за справу...». Хлопець знає, що москалі як минулого, так і сучасні однаково не можуть «стерпіти нашої волі», а коли «нема змоги утримати нас у своїх лапах, то постараються знищити». Адже герой щиро вірить: «ми перемаємо» [8, 107–108]. І хоча поразка в обох творах стала неминучою, дух Студентського куреня, як і корніловців, що вірили в армію відродження, є непереможним.

Зазначимо, що, незважаючи на війну і смерть, яка ходила поруч, молодь не втрачала юнацького запалу. Вона весела, жвава, співає пісень – усе це постійно підкреслюють автори: «Кругле, дитяче лице розплилось в усмішці»; «все розсміяне, співоче, веселе і zarazом якесь урочисте»;

«жива балачка, сміх, жарти, обмін враженнями»; «Из соседнего вагона слабо доносится военная песня»; «Добровольцы поют, и глухо разносится припев» [8, 108, 110, 116; 2, 22, 28].

Висновки. Таким чином, Гуль і Чекмановський, розповідаючи про часи громадянської війни та визвольних змагань, акцентують увагу на ролі особистості в історії, змальовуючи її як ніцшеанську Надлюдину. Натопи у письменників реве на зразок звіра або нагадує щось чорне або сіре, якщо йдеться про наступ більшовиків. У творах згадуються факти історичного минулого України й Росії, проводяться паралелі, відбувається діалог культур. Твори російського й українського письменників-емігрантів тяжіють до основних напрямів і прийомів західноєвропейської літератури: використання елементів телеграфного стилю, методу «айсберга», тематики «втраченого покоління» дозволяє говорити про малу прозу в книзі нарисів Р. Гуля як передвісника стилю Хемінгуея, а Чекмановського – достойного його послідовника.

Список використаних джерел

1. Гуль Р. Б. Я унес Россию: Апология эмиграции: в 3 т. Россия в Германии. – М. : Б. С. Г.-Пресс, 2001. – Т. 1. – 560 с.
2. Гуль Р. Ледяной поход (С Корниловым) / Роман Гуль. – Берлин : Издательство С. Ефрон, 1921. – 160 с.
3. Жиленко І. Р. Сильові особливості національно-патріотичної прози Антона Чекмановського // Мова та література у полікультурному просторі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції: м. Львів, 10–11 лютого 2017 р. – Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2017. – С. 66–68.
4. Жуков А. Ф. Р. Б. Гуль – автор книги «Я унес Россию: Апология эмиграции» / А. Ф. Жуков // Международные отношения и диалог культур. – 2016. – № 4 (2015). – С. 263–276.
5. Літературознавча енциклопедія: у двох томах / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1. – 608 с.
6. Літературознавча енциклопедія: у двох томах / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2. – 624 с.
7. Хемингуэй Э. Смерть после полудня (отрывок) [Електронний ресурс] / Э. Хемингуэй. – Режим доступа: http://ocr.krossw.ru/html/heminguey/heminguey-death_afternoon_part-ls_1.htm.
8. Чекмановський А. Крути / А. Чекмановський // Вікі плывуть над Києвом. – Нью-Йорк, 1964. – С. 102–135.

Анотація. У статті висвітлюється мала проза українського й російського письменників-емігрантів Антона Чекмановського і Романа Гуля. На прикладі оповідання «Крути» і нарисів книги «Ледяной поход (С Корниловым)» досліджуються стильові домінанти. Наголошується, що згадані твори позначені антибільшовицьким дискурсом, пацифізмом, містять мотиви літератури «втраченого покоління», ніцшеанські елементи. Вступаючи у діалог культур, оповідання й нариси емігрантського періоду Чекмановського й Гуля долучаються до європейських літературних канонів.

Ключові слова: мала проза, молодь, війна, втрачене покоління, національно-патріотичні елементи, пацифізм.

Summary. The article deals with a small prose of Ukrainian and Russian writers in exile Anton Chekmanovsky and Roman Gul. Attention is drawn to similar features of life and work of the authors-peers, associated with their participation in World War I and the work to preserve the national cultural heritage in exile. Using the story «Krutyy» and essays from the book «Ledyanoy pohod (S Kornilovym)» the author examines dominants of Chekmanovsky's and Gul's works. They are different by genres, volume and the year of creation; but they are written based on real events – the Civil War on the Don and the liberation movement in Ukraine. The authors pay considerable attention to battle scenes, people's mood, crowd images and strong personality in the Nietzschean traditions. Their works are marked by anti-Bolshevik discourse, pacifism and dialogue of cultures. They contain national patriotic and chivalrous romantic elements. Special attention is paid to young people, their youthful enthusiasm, patriotism and desire to serve their country at any price and to be its worthy sons. It is noted that the works of the writers in exile tend to be the main areas and techniques of Western literature: the use of telegraphic style elements, «iceberg» method, problems of «lost generation». All this suggests that small prose in R. Gul's book of essays is a harbinger style of Hemingway, and Chekmanovsky is his worthy follower.

Key words: small prose, youth, war, lost generation, national patriotic elements, pacifism.

Отримано: 23 червня 2017 р.